

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА:
ШЛЯХ МУДРЕЦЯ

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
імені Олесея Гончара

Григорій Сковорода : шлях мудреця

Бібліографічний покажчик

УДК 016:929(477.53)Сковорода
Г 75

Укладач: Юлія Новоселецька

«Григорій Сковорода: шлях мудреця» : до 300-річчя від дня народження : біобібліографічний покажчик / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара ; уклад. Ю. Новоселецька. – Полтава, 2022. – 24 с.

Біобібліографічний покажчик приурочений до 300-річчя від дня народження нашого земляка, основоположника філософської думки на Україні, поета, байкаря, музиканта, художника Григорія Савича Сковороди.

Запропонований покажчик адресується юнацтву, бібліотекарям, краєзнавцям і всім, хто бажає більше дізнатися про непересічну і знакову постать Григорія Сковороди, його багатогранну творчість.

Матеріал не є вичерпним, використана література взята з публікацій журналів та зі шпальт газет, книг, краєзнавчих видань, які є в наявності у фондах Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олесея Гончара.

ЗМІСТ

Вступ	4
Родовід Григорія Сковороди	5
Життєвий і творчий шлях філософа	7
Творча спадщина Григорія Сковороди	11
Постать мислителя в творах інших митців	15
Використана література	18
Книги	18
На шпальтах газет та журналів	19
Інтернет-ресурси	21

Вступ

У грудні 2022 року культурна громадськість України відзначатиме 300-річчя від дня народження видатного українського філософа, мислителя, педагога, письменника, музиканта, співака, художника Григорія Савича Сковороди. Дата відзначається на державному рівні та увійшла до переліку ювілейних дат ЮНЕСКО 2022 року. Ім'я Григорія Сковороди назавжди посіло поважне місце серед визначних діячів, які збагатили філософську думку та художню літературу. Життєвий і творчий шлях мислителя приваблює не тільки науковців, а й читачів, бо він сміливо і переконливо трактував проблеми гуманізму, щастя і спорідненої праці людини. Його пісні, байки, притчі, філософські праці пережили свого автора і ввійшли до світової скарбниці знань.

Полтавщина – славетний і багатий край, край гордий, волелюбний, щедрий на таланти. Цілу когорту світочів українського духу й слова він подарував Україні. З цього краю, а точніше з мальовничої Чорнухинщини, походить наш перворозум Григорій Савич Сковорода.

На Полтавщині і на самій Чорнухинщині свято бережуть пам'ять про Григорія Савовича і популяризують його творчість. Колись Чорнухи належали до Лохвицького повіту. Тому лохвиччани по праву вважають Григорія Сковороду своїм земляком. Ще в 1922 році на честь 200-річчя від дня його народження в Лохвиці постав пам'ятник філософу, його творцем був скульптор Іван Петрович Кавалерідзе. Замовлення на пам'ятник стало митцеві до певної міри несподіванкою, але приємною. Велика любов до «моделі» спонукала майстра до того, що він створив «свою» зовнішність Сковороди. Протягом довгого і плідного життя Кавалерідзе потім весь час так чи інакше взаємодітиме з постаттю філософа.

Лохвицький краєзнавчий музей носить ім'я великого мислителя Григорія Савича Сковороди. Напередодні 250-річчя від дня народження мудреця в Чорнухах за допомогою архітекторів В. Тертичного і Ю. Чернова відновлено садибу його батьків: хату, комору, стодолу, колодязь. Тоді ж було відкрито і пам'ятник Г. С. Сковороді. Автор погруддя – скульптор-полтавець Микола Григорович Коган. Відтоді радо вітає відвідувачів літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, в ньому з любов'ю розкажуть про колоритну постать мислителя, який навіки прославив Україну та полтавський край.

Чорнухинську публічну бібліотеку ім. Г. Сковороди очолює Булда Микола Іванович, заслужений працівник культури України, краєзнавець, дослідник життєвого і творчого шляху Любомира. У краєзнавчому відділі нашої бібліотеки в наявності є кілька його книг, зокрема: «Мудрець з Чорнухинського краю», «Край Григорія Сковороди».

Цей покажчик лише малесенька спроба через вікі розгледіти постать Григорія Сковороди, пройтися ходженими ним стежками, намагання досягнути велич і глибину його філософських праць.

Родовід Григорія Сковороди

*Я потонула в поезії,
В слів океані пливу.
Жовтень торкається пензликом,
Значить дерева й траву.
Квіти, немов зачаровані
Марять теплом і мовчать.
Я потонула у повені,
Хмурить чоло вже Сократ*

*Той, що з Чорнух, бо не пишеться
Й дощик поспать не дає.
Ходить по садові грішниця
Осінь і долю снує
Ниткою білою-білою,
Що не злиня у віках.
А мандрівник поміж тінями
Правду для інших шукав.*

Ю. Манойленко

Народився Григорій Сковорода в містечку Чорнухи 1722 року. Дата його народження не була відома аж до 1922 року. Цю загадку розв'язав перекладач Петро Пелих, якому вдалося відшукати в листі Сковороди до свого учня і друга М. І. Ковалинського, датованого 22-м листопада (за старим стилем) 1763 року, відомості про те, як він провів день свого народження.

На підставі досліджень історика Дмитра Багалія, літературознавця, доктора філологічних наук Леоніда Махновця, архівістів Віри Чунтулової та Тетяни Гирич, музейної працівниці Римми

Лякіної, лікаря краєзнавця Миколи Бородія по-новому пролилося світло на біографію Григорія Сковороди.

Найранішу згадку про «Савку Сковороду» містить ревізька книга Чорнух – од 29 серпня 1734 року, коли його синові Григорію ще не виповнилося 12 років, і він уже готувався стати київським студентом. Цей запис стосується «прибутку грошової скарбниці» після літнього ярмарку в цьому ж таки місті, де продавалося «вишинковане вино». Так і зазначено від 19 липня 1735 року: «Від Сави Сковороди Чорнуського із п'яти відер п'ятдесят копійок». Цим підтверджується, що торговець, володіючи власною винарнею, належав до громади Чорнух, а не до їх підварків – Ковалів, Козлівців чи Харсік, і виробляв на продаж міцний напій.

У реєстрі за 1745 рік під № 49 записано: «Двір Пелагеї Сковородихи, чий син перебуває у співаках». З цього можна робити висновок, що на цей час уже нема серед живих її чоловіка: він, скоріше за все, помер, і вона – вдова, а молодий Сковорода перебуває у Санкт-Петербурзі.

За родинними зв'язками, Сава Сковорода, батько Івана Звіраки (отця Іустина, з яким пізніше спілкувався Григорій) та Гнат Кирилович Полтавцов були одружені на сестрах Шенгіреївнах, їхні імена невідомі, лише відоме по-

батькові – Степанівен. В одному зі списків альтів Петербурзької капели від 2 лютого 1743 року зазначено: «Григорій, син Сквороди, Лубенського полку, містечка Чорнух, а утримує його мати Пелагея Степанівна, дочка Шенгереївна». Отже, вона з роду Шенгірея. На це прізвище був знаний Корсунський полковник, і, дуже вірогідно, що з матиного боку Григорій Скворода походив із козацького старшинства.

Під захистом дядька і старшого двоюрідного брата Григорій почував себе впевнено й затишно. Певно, що деякою підтримкою родичів користувалися і його батьки. З архівних джерел відомо, що посаду чорнуського отамана, приблизно до 1723 року, обіймав Кирило Григорович Полтавцов. Він сам був з Полтави.

В Чорнухах існувало кілька сімей, безпосередньо пов'язаних із родом Григорія Сквороди: «тяглоубогий» Клим Скворода (Сквороденко), Федір Скворода, 1740 року народження, київський студент. Він одружився з донькою рідної сестри Параски Єрофеївни, дружини ректора Києво-Могилянської академії Касіяна Лехницького.

Дослідниця архівів Римма Миколаївна Лякіна, перегортаючи історичні матеріали, помітила, що з Полтави (або з Полтавського полку) не тільки Полтавцови, а й попередники чи, може, й самі батьки Григорія Сквороди. Там, на межі з Диким Полем, провідників або, за сучасною термінологією, розвідників, називали скорородами. Вони знали кожен струмок, гать, видолинок і перелісок, і могли провести військо якнайшвидше й найкоротшим шляхом. Із того бойового фаху виникло і прізвище – Скоровод, Скоророда. А згодом для милозвучності вимови помінялися місцями склади «во» й «ро» то й і вийшло: Скворода!

Існує ще одна цікава версія щодо народження Григорія Сквороди. Йдеться про листи Тараса Шевченка і записи в його щоденнику, які було перехоплено на митниці. Вони підтверджують, що Шевченко не лише переписувався із Закревською, а й відвідував її маєток у Березовій Рудці Пирятинського повіту. У ті часи багато говорили про Григорія Сквороду. Тарас Григорович і сам учився на його творах, тож і вирішив побувати на батьківщині філософа, розпитати про нього у старожилів.

Поїхав до Білоусівки, зупинився біля панської садиби. Запитав у людей, чи не знають що-небудь про Григорія Савича Сквороду? Їм порадили їхати далі й шукати деінде, бо в Білоусівці такого не було. Побував у селах Суха Лохвиця, Бондарі, заїхав у Харсенки (нині – Харсіки). В останньому навіть вдалося знайти людину на прізвище Скворода. Але той пояснив, що Григорій Савич не з їхнього роду, і порадив запитати у маєтку пана Полтавця, що в Чорнухах. У цьому містечку Шевченкові розповіли таку історію.

У селі колись жили переважно козаки. В одній із родин Пелагея народила сина Григорія – від пана Полтавця, який і не думав брати її за дружину. Тож знайшов їй рівню, малоземельного козака Саву Сковороду, й одружив із ним. Усі знали, від кого народився хлопчик, і не рідко обзивали його байстрюком.

Не можна сказати, що пан забув про сина. Допомагав йому матеріально, а коли хлопцеві виповнилося 12 років, відправив його на навчання до Києва. Відтоді Григорій Сковорода селище Чорнухи, де його називали байстрюком, обходив стороною. Навіть мандруючи Україною, буваючи в Гребінці, Пирятині, Лохвиці, Лубнах, Гадячі, не відвідував рідні Чорнухи.

Життєвий і творчий шлях філософа

*Григорій тихо йде водою,
Лиш торба за плечима й все.
За овидом чекають Троє,
Господь своїх овець пасе.
У видолінку мліють трави
Густі, як добрий дух печі.
Григорій в небесах, мов жайвір,
Він не боїться вже сичів.
Бо народився вічно жити,
Слова безсмертні з вуст течуть.*

*Тисячоліття і молитва,
Якій ніколи не минуть.
І посох задзвенить піснями,
Озвалась лютя – голос-плач.
Я нишком зрушу стежки камінь,
Григорію, мені пробач
Що теж ступаю за тобою
І душі спраглі колишу.
Хай подорожник рани гоїть,
А я про посох напишу.*

Ю. Манойленко

Спочатку Григорій Савович навчався у дядя, а згодом – у сільській церковнопарафіяльній школі. Чимало років вчився з перервами у Києво-Могилянській академії. У 1734 році дванадцятирічний підліток несміливо переступив поріг брами Київської академії. Цей вищий навчальний заклад був заснований видатним діячем культури Петром Могилою і по праву вважався авторитетним освітянським центром. Сюди на навчання прагнули потрапити не тільки з різних куточків України, а й з Петербурга, Москви, Білорусії, Польщі, Румунії, Болгарії, Греції, Сербії. Повний

курс навчання складався з восьми класів. Перші чотири (аналогія, інфима, граматика, синтаксис) були нижчими однорічними класами, де вивчали старослов'янську й латинську мови, катехізис, інші предмети. За ними – два однорічні середні класи: піїтика й риторика, а потім два вищі – дворічний філософії та чотирирічний богословський. В академії, крім того, вивчали природничі науки, астрономію, математику, механіку.

Нерядові здібності Сковороди відразу помітили вчителі й керівництво академії, безпосередніми його наставниками тоді були відомі просвітителі Григорій Кониський та Феофан Прокопович. Він і тут стає солістом академічного хору, пише музику на слова божественних пісень. А через сім років, впродовж 1741-1744 був співаком петербурзької придворної капели цариці Єлизавети, маючи гарний голос та великі музичні здібності. Для його службової кар'єри відкривалися великі можливості. Однак Сковорода цього ніколи не прагнув. І подає прошеніє на подальше його навчання в Київській академії. Шкода було відпускати гарного співака, а, відпустивши, імператриця указом підтвердила його музичний талант присвоєнням чину «придворного уставника», тобто регента, керівника хору.

І хоч Григорій Сковорода мріяв продовжити навчання у класі філософії, проте нагодилась пропозиція побувати за кордоном. Він укладає на п'ять років угоду-контракт, згідно з якою був прийнятий на посаду півного уставника в склад Токайської комісії, очолюваної генерал-майором Ф. С. Вишневським, який з 1729 року займався заготівлею і вивозом уподобаного царським двором токайського

вина. Юнак перебував в Угорщині та інших європейських країнах, де займався вдосконаленням знань з різних галузей наук, слухав лекції німецьких професорів, вивчав різні філософські течії (1745-1750).

Повернувшись в Україну, на початку 1751 року, Сковорода спочатку відвідує рідні Чорнухи, сподіваючись побачити батька, матір, брата. Та зустріла його пустка, батьки вже померли, так і не дочекавшись сина, а єдиний брат подався в чужі світи і слід його загубився. Попрощавшись з могилами, Григорій Сковорода взяв до рук ціпок та сопілку, а на плечі торбину і пішов з рідного села, йому тоді було 28 літ.

Сковорода стає викладачем поезики в Переяславському колегіумі, де розробив курс лекцій «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной», що не дійшов до нас. Цей курс вкрай не сподобався єпископу Никодиму Срібницькому, за що Григорій «изгнан бил из училища Переяславского не с честью».

Після цієї події Сковорода робить останню спробу закінчити Київську академію. У 1751 році відновлює навчання в останньому чотирирічному богословському класі. Та провчився він в цьому класі два роки, залишившись на все життя «студентом богословських наук». Бо навесні 1753 року митрополит Тимофій Щербацький посилав найкращого студента академії до свого друга-поміщика Томари, навчати його сина Василя. Але швидко дивний вчитель не сподобався Томарисі за вільнодумство, яке, на її думку, шкодило вихованню її чада. Григорій Савич навчав Василя мислити, а не підхоплювати з чужих вуст незрозумілі дурниці. За що пані нагримала на нього і наказала залишити маєток.

Таким чином Сковорода знов залишився, як напише пізніше Михайло Ковалинський, «без місця, без харчу, без вбрання, та не без надії». Якраз в цю пору давній приятель мудреця ієромонах Володимир Каліграф (Василь Крижанівський) отримав призначення на посаду префекта Московської слов'яно-греко-латинської академії. Він готувався вирушити до Москви в перших числах січня 1755 року й запросив до столиці також Сковороду, який прийняв таку слушну на той час, пропозицію. У Москві Сковорода довго не засидівся, а попрошкував до Троїце-Сергієвої лаври, настоятелем її був тоді Кирило (Федір) Ляшевецький, він зустрів мандрівника як свого близького друга – спокійна келія, гарна бібліотека, де була змога читати і святих отців, і грецьких та римських класиків, дружні бесіди про поезію, філософію.

Прийшов час і Сковорода покидає гостинну Троїце-Сергієву лавру, щоб повернутись в Україну, до Переяслава. Та не встиг він іще і до міста дістатися, як Степан Томара, прочувши про його повернення, став просити своїх знайомих, щоб вони будь-яким способом вмовили філософа знову взятися за виховання його старшого сина. Сковорода й слухати про те не мав бажання, добре пам'ятаючи сімейні звичаї й самого Томари-батька, і його рідні. Тоді хтось із приятелів шляхтича вдався до хитроців і таки зумів доправити Сковороду в Каврай – він зробив це якимось чином уночі, коли Сковорода міцно спав. Цього разу пана Томару немов підмінили, він

обласкав філософа, прохав, щоб той став його синові за друга, умовляв його залишитися у своєму маєтку й жити тут на всьому готовому скільки та як схоче, без жодної угоди та умов. Серце Сковороди завжди було чутливим до добра.

Переяславський період і досвід навчання сина Степана Томари стали основою майбутньої цілісної системи поглядів Сковороди на навчання і виховання. Ця система знайшла відображення в його піснях, віршах і байках, трактатах, діалогах, притчах, музиці та листах. Принципи природовідповідності навчання і виховання, нахили й індивідуальності кожного учня, пізнання світу і самопізнання, усвідомлення свого стану, піднесення гідності людини, ідеї глобальної освіти – все, що характерне для його вчення. Здібність та індивідуальність – «сродність» – це розвиток без примусу даної природи, нахил до читання і хист до науки і мистецтва.

Із самого початку своєї активної творчості і педагогічної діяльності Григорій Сковорода намагався враховувати потреби життя і природні здібності учнів, що й було провідним у вченні, яке й зараз творчо використовується в сучасній освіті.

Із серпня 1759 року починається нова сторінка в житті і творчості Григорія Савича Сковороди, коли белгородський єпископ звелів «студенту богословських наук Григорію Сковороде бать учителем пиитики в Харьковском колегиуме в числе других наставников Киевской академии».

Однак пропрацював він там тільки рік, бо вже на канікулах єпископ почав схиляти Сковороду до чернецтва, що відкривало йому дорогу до «сану високого духовенства», а Григорій Савович зрозумівши, що від пропозиції єпископа йому не відкараскатись, приймає рішення залишити колегіум.

Поселився у селі Стариця, що на околиці Белгорода. Дні спливали за книгами, у творчому горінні, філософських роздумах, бесідах з друзями. У цьому селі він прожив майже два роки. Ще працюючи в колегіумі, Сковорода познайомився з учнем цього закладу Михайлом Ковалинським, ерудованим, нестандартно мислячим молодим чоловіком, тож і не дивно, що між учителем та учнем виникла міцна дружба.

Мешкаючи на Слобожанщині, Григорій Савович любляв ходити по селах, спілкуватись із простим людом, навчати їх добру, правди, любові до ближнього. У цей період він написав «Басни Харьковския», філософські твори «Наркіс. Розмова про те: взнай себе», «Розмова, що зветься алфавіт, або Буквар світу», «Діалог, ім'я йому – потоп зміїний». Особливо плодотворними були місяці, коли Сковорода жив у Бабаях, Гусинці, Великому Бурлуці.

У листопаді 1774 року він перебував у мальовничому селі Липцях на Харківщині. Влітку 1781 року Григорій Сковорода побував у сільському маєтку Михайла Ковалинського Хотетово, що на Орлівщині, журно прощався зі своїм старим, наймилішим другом, шукав для свого співрозмовника – вічна-віч і в листах найзаповітніше слово. Немов відчував, що більше не побачаться, не ввійдуть у любий серцю й розуму задушевний діалог.

Повертаючись від свого друга Ковалинського, Сковорода відвідав знайомих у Курську, а звідти швидко вирушив в Україну. Останню зупинку він зробив у селі Пан-Іванівка, в маєтку свого доброго знайомого Андрія Ковалевського. Тутешній край, природа дуже нагадували йому рідні Чорнухи. З особливою теплотою він відгукувався про цю мальовничу місцину: «Земелька его есть нагорная. Лесами, садами, холмами, источниками распещерена. На таком месте я родился возле Лубен».

Востаннє Григорій Савович посидів під улюбленим дубом. А 29 жовтня (9 листопада за новим стилем) 1794 року він помер. Дійшли перекази його сучасників, що Сковорода сам собі викопав могилу в саду, переодягнувся в чисту білизну, поклав під голову чернетки своїх творів, накритися сірою селянською свитою і спочив навіки. Заповідав його поховати не на цвинтарі, а серед природи, на відкритому місці. Передсмертну волю народного мудреця було виконано. Похорон його відбувся поблизу дуба-велетня, мальовничого ставка, де навколишні краєвиди милують око. На могильному камені-хресті викарбувані його слова: «Світ ловив мене та не спіймав».

Творча спадщина Григорія Сковороди

*По літеплу тихих буднів
Ступає старий мандрівник.
Надтріснутий голос лютні
За спиною в нього принишк.
Не треба пустого, досить,
Лягає на душу межа.
Стільник, краплі меду й воску,
Ще спечено буде коржя.
Шляхи семижильнодишуть,
В подошви неправда пече.
І тіні тугих обніжків,
І туга – промінням очей.*

*В хустку загорнуто солі,
Бо суть її Бог береже.
Проглянути навскрізь долю,
Окрайцем біди і пожеж
Дістатись до кореня древа,
Яке поєднало світи.
І крикнути: друзі, де ж ви?
Без вас не здолати мости.
І виписать аж до неба,
Немеркнучі духом пісні.
Любити безтямно серпень
І корж на водиці пісний.*

Ю. Манойленко

В умовах бездержавної України XVIII століття, коли її етнічні землі залишались пошматованими імперськими кордонами, наша література та національна книжка продовжували розвиватись як рукописні, потрапляючи до читача в авторських оригіналах і численних списках. Яскравим свідченням цього сумного факту є творчість самобутнього мислителя Григорія Сковороди, останнього великого митця слова давньої літератури доби бароко і просвітництва. Він не бачив жодного свого твору опублікованим. Тільки через сто років після смерті письменника в Харкові вийшов перший том його творів, а другий заборонила царська цензура. Чимало рукописів філософа втрачено назавжди.

Він жив і творив у трагічні десятиліття нашої історії, коли царат остаточно ліквідував залишки української державної автономії – 1764 року скасував гетьманство, 1775-го зруйнував Запорозьку Січ, 1781-го ліквідував адміністративно-територіальний поділ і, нарешті, 1783 року закріпачив селян. Тоді ж на Правобережжі палахкотіло гайдамацьке повстання 1769 року. Якись глухі натяки на трагічну долю гетьманської держави, її погибель можна зустріти хіба в таких рядках поета: «Нині – скіпетр і булава, Утро худа слава... Руці звязани і нозі».

Сковорода як філософ і письменник був людиною енциклопедично освіченою – «мандрівним університетом», за словами його сучасників. Він створив власну філософську систему й систему суспільно-політичних та морально-етичних поглядів, що виростили на ґрунті життя і культури рідного народу. Григорій Сковорода володів грецькою, німецькою, польською, церковно-слов'янською, єврейською, російською мовами. Але найдорожчим скарбом була материнська, якою спілкувався з рідним народом.

Як поет Сковорода ввійшов в українську літературу збіркою духовних віршів «Сад божественних пісень» (30 оригінальних поезій), а також створив ще близько двох десятків інших віршів, із них кілька латинською мовою. Поет виявив себе як новатор віршування, запроваджуючи сучасні йому форми. Часто свої вірші стилізував під народні пісні. І вони легко лягали на музику; як «Сковородині псалми» їх залюбки виконували лірники і кобзарі.

Визначне місце у творчості Сковороди посідають байки і притчі, які здавна були улюбленим і популярним жанром серед українців. Їх теоретичні основи викладалися у Київській академії. Чимало байок Сковороди обґрунтовують його морально-етичні погляди, за якими справжня вартість людини – в її душевних, шляхетних якостях, працьовитості, доброті, утвердженні «сродної» праці, а не в багатстві, грошолобстві, чинах, титулах, дорогому одязі. Ці твори в художній формі відбивають живу українську дійсність, вони сповнені демократично-гуманістичних ідей. Дуже високо оцінював його байки Іван Франко, який відзначав, зокрема, їх художність, досконалість мови: «Байки писані гарною, декуди навіть граціозною

прозою». Сковороду можна справедливо назвати зачинателем байки в українській літературі, оскільки цього жанру в Україні до нього майже не було. Кілька байок можна знайти лише в деяких пам'ятках полемічної літератури XVII століття. До Сковороди байка була досить поширена в народі. З найдавніших українських байок потрібно згадати так звану байку Хмельницького, яку записав з уст самого гетьмана польський історик Грондський. Він був присутній на львівських переговорах Хмельницького з польським послом Любовицьким у 1655 році.

Свої байки Сковорода писав поширеною тоді в Україні книжною мовою, з сильними домішками українізмів. Народного елемента в цих творах більше, ніж у філософських трактатах, бо байки розраховувались на широке коло читачів. Хоч байки написані у більшості своїй прозою, але Григорій Савич подекуди використовує римовану мову, часто розбавляє їх вдало дібраними українськими прислів'ями й приказками.

Одним з характерних явищ соціальної дійсності в Україні, коли жив Сковорода, було намагання козацької старшини зрівнятися в правах з представниками родовитої російської аристократії, її прагнення пробитися в дворяни. Це явище нещадно висміяв Сковорода в байці «Олениця і Кабан». Побачивши свійського Кабана в горах, Олениця привіталась з ним, назвавши його на ім'я. Кабан обурився, що його названо старим іменем. Він почав доводити, що зараз його підвищено в барани, що вже в нього є патент і що рід його походить від найблагородніших бобрів. У відповідь Олениця сказала, глузуючи, такі слова:

« – Даруйте мені, вельможний пане, я цього не знала. Ми, прості, судимо не по одежі та словах, а по ділах. Ви так само, як колись, риєте землю і ламаєте тини. Дай Боже вам бути і конем».

З кінця 80-х років Сковорода опрацьовував фундаментальні релігійні засади етики, обґрунтувавши національне розуміння непроминущих засад і цінностей споконвічного духовного авторитету – Біблії та досвіду православного аскетизму. Біблію він розглядав як світ образів і символів, які кожен народ по-своєму розуміє і тлумачить.

Головну частину його творчої спадщини становлять філософські твори у формі трактатів і діалогів, а також переклади і листи.

Природним покликанням Сковороди, його «сродною» працею було вчителювання, якому він віддав багато сил, працюючи в Переяславському і Харківських колегіумах та в поміщицьких родинях. Великий педагог обстоював традиційний національний всестановий характер освіти, заявляючи, що «виховання і освіта і вбогим потрібна». Закликав не пригнічувати волі дитини, створити їй умови природного обдаровання. На першому місці ставити родинне виховання, яке разом зі школою має забезпечити і прищепити любов до батьківщини, працелюбність, чесність, зневажання спокусу, багатства, освідчуючись: «Мій жребій з голяками».

Синові сільського козака Сковороді найріднішою була праця хлібороба, яку він палко шанував і прославляв, бо вона «для всіх найпотрібніша». Він підносив хлібороба вище вінценосної особи. Його

погляди на село, рідну природу органічно пов'язані з його теорією про спокій душі, розвиток індивідууму, чесну працю.

З погляду свого вчення Сковорода розглядає й соціально-технічний прогрес, передбачаючи його наслідки в майбутньому: «Ми виміряли море, землю, повітря, небо й стривожили нутро землі задля металів.., будуємо незрозумілі машини, засипаємо безодні, повертаємо річки назад і скеровуємо водні течії.., але наша жадоба не заспокоюється, а тільки зростає». Він закликав до того, щоб наука слугувала духовному розвитку людини, а не винищувала її природне середовище. В часи Сковороди всі ріки Гетьманщини були перегороджені греблями задля млинів, і, за його словами, «цвіли», то й «повітря стало «гнилим».

Мислитель прославляв вільну творчу працю як джерело радості.

Твори Сковороди написані староукраїнською мовою. В ній дуже виразно вирізняються елементи живої народної мови. Сковорода плідно використав надбання емблематичних збірок того часу і створив власну збірку – «Разговор, называемый алфавит, или Букварь мира». До того ж він широко використовує символи у філософських трактатах. Сковорода – містик, але його містика була прогресивною для свого часу.

Вчення Сковороди базується на концепції трьох світів: макрокосма («обительний мир», всесвіт), мікркосма (людина) і світ символів (Біблія, міфологія). Символи, які часто використовує мислитель, можна зрозуміти тільки у зв'язку з джерелами, історією виникнення і розвитку цього химерного світу. В основі його системи умовно виділяються чотири джерела: 1. Антична міфологія і твори античних авторів; 2. Біблійна символіка; 3. Рідний фольклор; 4. Символічні збірки. Один і той самий символ у кожному із цих джерел може мати свій особливий зміст. Тваринна символіка відображає середньовічне сприйняття життя через начала добра і зла. І тому завжди поряд із «чистими» символами (олень, голуб), виступають символи зла (змія, сирени). В епоху Ренесансу людина і її духовний світ відображаються у творах мистецтва і літератури. Вживання алегорій перетворюється на декоративну деталь, зміст звужується, часто вони зовсім зникають із текстів та ілюстрацій книжок.

Нового розквіту цей химерний світ набув у мистецькому стилі бароко (від італ. *Barocco* – дивний, чудернацький), який поширюється в Європі та Америці наприкінці XVI –XVIII століть. На Україні стиль бароко починає складатися наприкінці XVI століття. Передовсім він утверджується в літературі (полемічній, поезії). Бароко високо підносить символіку як одну з основних невід'ємних художніх рис. Не обминула ця традиція і Сковороду. Філософ у «Разговоре, называемый алфавит, или Букварь мира» широко використовує символічні зображення птахів та тварин із поясненнями. Він сам перемальовує символи із тогочасних збірок емблем (до нашого часу дійшло у його рукописах 16). Він глибоко замислюється над природою алегорій. Поетика мислителя згладжує контрасти між античною й середньовічною художніми системами. Він поєднує образні системи двох епох. Для того, щоб символіка була особливо ясна і зрозуміла читачеві,

Сковорода подає її з виразним місцевим колоритом. Бажання бачити персонажів античної міфології, Біблії в образах, близьких до місцевої природи, притаманне митцям багатьох народів. В Україні ця традиція засвоювалася поступово. Образ солов'я, одного з найулюбленіших в Україні птахів, широко використовується Сковородою. Соловей виступає в нього як символ весни, розквіту природи і як символ батьківської поваги. Не менш популярним був в Україні образ горлиці – символ вірності в коханні, вірності чоловікові. В пізніші часи моралізація цього образу розширюється. У пізніших творах також часто зображується любов горлиці до пустельних місць. Сковорода не забуває і другого значення цього символу – символ миру і спокою. За Біблією голубка принесла Ною звістку про кінець всесвітнього потопу, яким Бог покарав грішних людей.

*Се радуга прекрасная мне ведроблистает,
Сердечная голубочка мне мир вещает.*

Головна мета філософа не в науковому викладі явищ природної дійсності, а в розкритті символічного змісту цих явищ, які служать християнському вихованню людини, тож тварина виступає ще як алегорія моралі.

Постать мислителя в творах інших митців

*Кожен крок немовби по лезу.
Не дивися назад, треба йти.
До човна хтось шукатиме весла,
А хтось тільки напиться води.
Будеш душу собі ще латати,
З мішковини грубезні нитки.
Проступатимеш росяним святом,
Крізь сипучі неправди піски.*

*І по думці воздасться й по вірі,
Бо залізні вериги німі.
Час печаль навісну переміряв
І громами вночі заgrimів.
Догоріти, грозою воскреснуть,
Блискавицями крять пільму.
Кожен крок, немовби по лезу,
Не спиняйся в путі. Не сумуй.*

Ю. Манойленко

Однією з найдивовижніших постатей нашої культури, життя якої продовжене в десятках літературних образів XIX–XX, XXI століть є Григорій Сковорода. Іван Франко писав про нього: «Григорій Сковорода – поява вельми замітна в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найзамітніша з усіх духовних діячів наших XVIII віку». Його називали «українським Сократом»,

«своїм Піфагором», а що стосується народної пам'яті, то, як свідчить М. Костомаров, «мало можна назвати таких народних осіб, яким то був Сковорода і яких би так пам'ятав і поважав народ».

Першим великим поетичним твором про мандрівного філософа вважається поема Пантелеймона Куліша «Грицько Сковорода». Куліш іде шляхом опоетизованого переказу біографії філософа, чимало місця відводячи історико-етнографічним відступам, розлогим роздумам про минуле України. Водночас характер філософа трактує досить довільно. З людини складної й непогамовної вдачі, невтоленого шукача істини, котрий творив власну філософську систему, вириваючись із лабет затісних для нього морально-етичних категорій свого часу, Куліш витворює «кrotкого серцем і смиренного святого», відтак представляє свого героя «ченцем без ряси», не вільним у своїх шуканнях від тодішньої схоластики. Водночас Сковорода безумно імпонує Кулішеві своєю непересічністю, незалежністю в суспільстві, що не розуміє його, а також своїм оригінальним розумом і дивними вчинками. Загалом же поему Куліша, витриману в жанрі ліро-епічної розповіді, можна віднести до історико-біографічного типу освоєння конкретного культурно-історичного образу.

У нев'янучому вінку шани видатному мислителю й поетові однією з найяскравіших квіток стала симфонія (так автор визначив жанр свого поетичного твору) Павла Тичини «Сковорода», над якою він працював 20 років (1920-1940).

1920 року поет присвятив Григорію Савичу Сковороді збірку «Замість сонетів і октав» і відтоді своєрідний діалог з ним продовжував усе життя.

Вражає колосальна робота Тичини над вивченням епохи Сковорода, його зв'язків з мислячим світом. В архіві поета збереглося десятки тек із виписками, начерками, переліком опрацьованих джерел. Привабливий, невичерпний внутрішній світ Сковорода, гостра, прозрілива й непомильна його думка, досконалі, виплекані ним ідеали гармонії, але не абстрактної, замкненої в собі, а розпростертої на весь свій народ, на його радощі, страждання і сподівання – все це в центрі симфонії, а передусім активне діяння героя, нетерпимість до зла, до негідного і кривдного.

В одній із багатьох статей про Григорія Сковороду Павло Тичина писав: «Чим ширша своєю діяльністю людина, тим далше після її смерті шириться пам'ять про неї. Чим ясніший своєю моральністю й правдивіший життєвий голос творця, тим чистішим і зручнішим стає голос з часом у віках».

У поезіях ХХ століття є багато вдалих і сміливих спроб висвітлити в собі постать поета і філософа на широкому тлі, у дзеркалі власних суджень

про життя належить перу багатьох майстрів, зокрема Дмитра Павличка, Івана Драча, Володимира Підпалого та інших.

Борис Олійник у циклі «Сковорода і світ» певною мірою відтворює образ епохи в світлі гуманістичних ідей автора «Саду божественних пісень». Нові акценти в межах теми відбиті автором через сльози матері Сковороди:

*Біля воріт стояв похило Сава.
У тилузі купались горобці...
А світ уже читав грядущу славу
Крізь грань сльози на маминій щоці.*

В ставленні неньки стільки ж любові до сина і віри в його талант, скільки й жалю до його житейської упослідженості. Створюючи портрет Сковороди, Борис Олійник визначає полярності одухотвореного і прагматичного, приземленого, між якими в теперішньому часі виникають моральні струми високої напруги.

Вірш Ліни Костенко «Ой, ні, ще рано думати про все». Вдаючись до ремінісценцій, символіки славнозвісного імені, поетеса говорить про небезпеку духовно-інтелектуальної заскорузлості, заповненості в схемах і безплідних «правильностях» лінивого розуму, яка чигає на всіх – і живих, і померлих, коли вони не «продовжуються» в пошуковій думці сучасників і нащадків. І водночас образ Сковороди в межах нового «діалогічного» образу зберігає свій гуманістичний зміст і пафос, не передаються:

*А поки що – ні провітку, ні дня.
Світ мене ловить, ловить...
доганя!
Час пролітає з реактивним
свистом.
Жонглює будень святістю і
свинством.
І я лечу, лечу, лечу!
Григорій Савич – тихо шепочу.*

*Минає день, минає день, минає
день!
А де ж мій сад божественних
пісень?
Он бачиш, хто сидить в тому
саду?
Невже я з ним розмову заведу?
Невже я з'їм те яблуко-гібрид,
Що навіть дух його мені набрид?!*

Прикипіли ноги до постаменту, хліб у торбі закам'янів. «Біда, – каже Григорій Савич. – Він мене таки спіймав, цей світ, добре хоч, що на тому світі. Нічого, якось відштовхнусь від постаменту, та й підемо».

Із плином часу можливості історико-біографічного типу освоєння культурного явища вичерпуються, зате зростають можливості художньо-філософської інтерпретації образу аж до прямого смислового діалогу з притаманним йому ідейним змістом.

Використана література

Книги

Актуальні проблеми дослідження філософської культури східних слов'ян XI-XVIII ст. : матеріали 8 Міжнародної наукової конференції, присвяченої 270-літтю від дня народження Г. С. Сковороди / Полт. держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : [б. в.], 1993. – 126 с.

Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – Київ : Орія, 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. Дух животворить... : Читаємо Сковороду / Ю. Я. Барабаш. – [Київ] : [Темпора], [2014]. – 478 с.

«Благословенні ви, сліди Григорія Сковороди!» // Волосков В. Подорож Полтавщиною з монетою в руці. – Полтава : Оріяна, 2008. – С. 90-100.

Булда М. І. Мудрець з Чорнухинського краю / М. І. Булда. – Київ : [б. в.], 1992. – 42 с.

Булда М. І. Мудрець з Чорнухинського краю / М. І. Булда. – Чорнухи : [б. в.], 2006. – 48 с.

Булда М. Край Григорія Сковороди : історичний нарис / М. І. Булда. – [Гадяч] : [Вид-во «Гадяч»], 2013. – 320 с.

Григорій Сковорода на портреті і в житті : Фотокнига / автори і упорядники В. Стадниченко, М. Шудря. – Київ : Спалах, 2004. – 178 с.

Єшкілев В. Усі кути Трикутника : апокриф мандрів Григорія Сковороди / В. Єшкілев. – Київ : Академія, 2012. – 248 с.

Зуб Т. Велетень думки і слова / Г. С. Сковорода / Т. Зуб. – Полтава : Криниця, 1992. – 38 с.

Ніженець А. Григорій Сковорода: пам'ятні місця на Україні / А. Ніженець, І. Стогній. – Київ : Наукова думка, 1984. – 95 с.

Перепеляк І. Григорій Сковорода : драматична поема / І. Перепеляк. – Харків : Майдан, 2008. – 154 с.

Пільгук І. Григорій Сковорода : художній життєпис / І. Пільгук. – Київ : Дніпро, 1971. – 260 с.

Поліщук Ф. Григорій Сковорода. Життя і творчість / Ф. Поліщук. – Київ : Дніпро, 1978. – 262 с.

Сковорода Г. Життя наше – це подорож / Г. Сковорода ; упорядкував і переклав В. Шевчук. – Львів : Апріорі, 2021. – 272 с.

Сковорода Григорій Савич. Творча спадщина : посібник : 9 кл. ; Коротка біографія письменника. Тексти за програмою. Аналіз текстів. Зразки учнівських творів / Г. Сковорода. – Харків : Ранок, 2001. – 32 с.

Стадниченко В. Іду за Сковородою : Сповідь у любові до вчителя / В. Стадниченко. – Київ : Криниця, 2002. – 184 с.

Стадниченко В. Садівник щастя : Сковорода як дзеркало України: нариси, дослідження, спогади, поезії, світлини / В. Стадниченко. – Київ : Криниця, 2012. – 496 с.

Стадниченко В. Учитель життя : Сковорода як гасло часу : нариси, дослідження, інтерв'ю, світлини / В. Стадниченко. – Київ. : Успіх і кар'єра, 2016. – 560 с.

Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха : життя Григорія Сковороди / Л. Ушкалов. – 2-ге вид. – Київ : Дух і Літера, 2017. – 368 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода / Л. Ушкалов. – Харків : Фоліо, 2009. – 123 с.

Чепіль О. «Світ ловив мене, та не піймав...» (вулиця Сковороди) / О. Чепіль // Чепіль. О. Вулицями старої Полтави : науково-популярні нариси. – Полтава, 2009. – С. 10-16.

Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський. – Харків : Прапор, 2004. – 272 с.

Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс : Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли / В. Шевчук. – Київ : Пульсари, 2008. – 528 с.

Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант / О. Шреєр-Ткаченко. – Київ : Музична Україна, 1972. – 94 с.

Штельмах М. Р. S. Григорія Сковороди... / М. Штельмах. – Харків : Фоліо, 2009. – 315 с.

На шпальтах газет та журналів

Білик Г. Любитель священної Біблії Григорій Сковорода / Г. Білик // Зоря Полтавщини. – 2012. – 30 листоп. – С. 6.

Булда М. Сторінки поетичного альбому Лілії Солодкої / М. Булда //

Лубенщина. – 2021. – 13 серп. – С. 5.

Грабовський В. Садівник із майбутнього : до 285-річчя Григорія Сковороди / В. Грабовський // Зоря Полтавщини. – 2007. – 4 груд. – С. 3.

Григорій Савич Сковорода (1722-1794) [біографічні дані] // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 34. – С. 18-19.

Гринь Т. Музей любомудра на його Батьківщині / Т. Гринь // Дивослово. – 2010. – № 9. – С. 62-63.

Демченко К. До 200-річчя від дня народження Г. С. Сковороди / К. Демченко // Край. – 2012. – № 104 (груд.). – С. 18-20.

Денисенко В. Перший розум наш / В. Денисенко // Історичний календар-99. – Київ, 1998. – С. 319-320.

Дудко Д. Геній і пігмеї або Григорій Сковорода перед судом жовтої преси / Д. Дудко // Літературна Україна. – 2007. – 28 черв.– С. 5.

Йосипенко С. Філософія, релігія, модерність Григорія Сковороди : з виступу на VI Академ. дискусії (пряма мова) / С. Йосипенко // Дивослово. – 2013. – № 5. – С. 51-52.

Корнева В. Його ловив світ, та не спіймав... : [288 років від дня народження Г. С. Сковороди] / В. Корнева // Зоря Полтавщини. – 2010. – 3 груд. – С. 19.

Коротенко В. До питання про родовід та родинні зв'язки Григорія Сковороди (за документами Державного архіву Полтавської області) / В. Коротенко // Край. – 2011. – № 81. – С. 15.

Кучеренко О. «12-бальну систему» оцінки знань придумав Сковорода. Щоправда, для студентів у нього була словесна градація: від «досить тупий» – до «досить розумний» / О. Кучеренко // Вечірня Полтава. – 2012. – 28 листоп.– С. 6.

Лелітка С.«Не той дурний, хто не знає, але той, хто знати не хоче» / С. Лелітка // Зоря Полтавщини. – 2020. – 1 груд.– С. 7.

Литвин І. Портрет Григорія Сковороди / І. Литвин // Історичний календар-99. – Київ, 1998. – С. 320.

Наливайко І. Український Сократ із Чорнух / І. Наливайко // Зоря Полтавщини. – 2012. – 7 листоп. – С. 3.

Романовська А. «Філософія серця» Григорія Савича Сковороди / А. Романовська // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2017. – № 1-2. – С. 42-46.

Стадниченко В. Іду за Сковородою : 3 грудня 2002 року виповнюється 280 років від дня народження Григорія Савича Сковороди / В. Стадниченко // Рідний край. – 2001. – № 2 (5). – С. 126-134.

Степаненко М. «...Пам'ять про Григорія Сковороду залишиться навічно» (Із життя Чорнухинського літературно-меморіального музею Григорія Сковороди) / М. Степаненко // Рідний край. – 2007. – № 2 (17). – С. 165-173.

Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики : [в т. ч. аналізуються твори Г. Сковороди, О. Гончара, Б. Олійника] / М. Ткачук // Дивослово. – 2011. – № 6. – С. 52-56.

Треніч С. Григорій Сковорода: «Людина не тремтячий раб», а «коваль свого щастя, шумливий бурхливий дух» / С. Треніч // Полтавський вісник. – 2012. – 30 листоп. – С. 25.

У Чорнухинському музеї Сковороди оновили експозицію // Події та коментарі. – 2017. – 7 лип. – С. 6.

Усатенко Г. Про Григорія Сковороду, ідентичність і давню літературу / Г. Усатенко // Дивослово. – 2013. – № 5. – С. 47-50.

Ушкалов Л. Неспійманий світом, Сковорода ловив кайф від мандрів. Мандрівний філософ-нестяжатель опинився на найбільшій українській купюрі / Л. Ушкалов // Вечірня Полтава. – 2012. – 12 груд. – С. 5.

«...Я не покину Батьківщини, моєї України» : [Г. С. Сковорода] // Вечірня Полтава. – 2007. – 29 листоп. – С. 8.

Інтернет-ресурси

Григорій Сковорода: філософ, який розкрив суть української нації у 18 столітті [Електронний ресурс] // Герої України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2022. – Режим доступу: <http://heroes.profi-forex.org/ua/skovoroda-grigorij-savich> (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

Григорій Савич Сковорода [Електронний ресурс] // Харківський художній музей : [сайт]. — Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу: <https://artmuseum.kh.ua/novini/grigorij-savich-skovoroda.html> (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

Сковорода Григорій Савович [Електронний ресурс] // ХНПУ імені Г. С. Сковороди : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <http://hnpu.edu.ua/uk/skovoroda222> (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

екрану.

Сковорода Григорій Савич [Електронний ресурс] // УКРЛІТ.ORG : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: http://ukrlit.org/skovoroda_hryhorii_savych (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

Григорій Савич Сковорода [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/publication/grigorii-savich-skovoroda> (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

Сковорода Григорій Савич [Електронний ресурс] // УкрЛіб : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=4> (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

Штогрін І. Григорій Сковорода. Український філософ, якого досі вітають із днем народження [Електронний ресурс] // Радіо Свобода : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2020. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/skovoroda-savych-filosof-den-narodzhennya/30982195.html> (дата звернення: 14.11.2022). – Назва з екрану.

ЗАМІТКИ

Григорій Сковорода : шлях мудреця

Біобібліографічний покажчик

Упорядник: Юлія Новоселецька

Редактор	Н. Фенько
Комп'ютерна верстка	О. Якубовський
Комп'ютерний набір	Ю. Новоселецька
Відповідальний за випуск	С. Сичова

Підписано до друку 02.11.2022. 24 стор. Тираж 3 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара
36039, м. Полтава. вул. Гончара, 25а
[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org)